

- канд.. пед.наук (по психологии) / Моск. Гос. Ун-т. — М., 1967. — 18 с.
6. Савицька О.В. Конструювання навчального змісту з фізики та результатами його засвоєння учнями // Психологія: Зб. наук. пр. — К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. — Вип. 3. — С. 137, 145.
 7. Савицька О.В. Організація групової роботи як умова розвитку рефлексії на уроках фізики // Практична психологія і соціальна робота. — 1999. — № 8. — С.44-46.
 8. Салмина Н. Г. Знак и символ в обучении. — М.: Узд-во МГУ, 1988. — 288 с.

The article envisages the system of techniques of studying activity which are directed to the development of reflection in the course of physics studying.

Key word: reflection, studying activity.

Отримано: 9.10.2008.

УДК 378.147.134: 159.98

Л.П. Скорич

Аналіз основних підходів до проблеми становлення професіоналізму практичних психологів

У статті проаналізовано основні аспекти становлення професіоналізму практичного психолога, виокремлено основні якості практичного психолога.

Ключові слова: професіоналізм, компетентність, професійне становлення.

В статье сделан анализ основных аспектов становления профессионализма практического психолога, выделены основные качества практического психолога.

Ключевые слова: профессионализм, компетентность, профессиональное становление.

Соціально-економічні перетворення в Україні зумовлюють значні зміни у системі професійної освіти. “Наше сьогодні вимагає від національної вищої школи взагалі і від кожного навчального закладу, спираючись на кращі традиції і досягнення професійної освіти та психолого-педагогічної науки, кардинально переглянути сам підхід до організації навчально-виховного процесу, до змісту фахової підготовки і виховання студентської молоді, до розробки і впровадження перспективних технологій навчання” (1, 226). Особливої актуальності це набуває, коли мова йде про особистість психолога-практика. Підготовка висококваліфікованих фахівців у галузі практичної психології є актуальною у зв’язку з вирішенням завдань реалізації ідеї створення національної системи соціально-психологічної служби. Особливості суспільного життя ставлять жорсткі вимоги до особистісних та професійних якостей психолога-практика. Якість підготовки практичних психологів залежить не тільки від орієнтації студентів на професію психолога, але і від наближення їх до сучасних вимог професійної діяльності. Тому вважаємо за доцільне розглянути основні наукові підходи до вивчення особливостей становлення професіоналізму практичного психолога.

Дослідження проблеми професіоналізму практичного психолога, побудова моделі його особистості яскраво відображена у наукових пошуках П.П. Горностай, І.В. Дубровіної, В.Г. Зазикіна, Є.А. Клімова, А.К. Маркової, В.Г. Панка, Н.І. Пов’якеля та ін.

Існуюча система професійної підготовки практичних психологів у ВНЗ націлена, в основному, на формування професійно важливих якостей особистості спеціаліста, із структуруванням яких ототожнюється розвиток суб’єкта професійної діяльності.

У психологічному плані ідея професіоналізму розглядається дещо ширше, ніж просто уявлення про високий рівень умілості професіонала.

Є.А. Клімов розглядає професіоналізм як складну систему, що виконує не лише зовнішню функцію (“віддачу”), але й необхідні складні і різноманітні внутрішні, зокрема, психічні функції. До таких внутрішніх психічних функцій належать:

1. Побудова образу майбутнього результату діяльності.
2. Деяке “виношування” уявлень про шляхи і способи, варіанти досягнення цього результату.
3. Попереднє емоційне налаштування на роботу.

4. Загальне усвідомлення захищеності в суспільстві.

5. Певний образ оточуючого світу взагалі тощо.

Окремі уявлення, образи – регулятори поведінки і діяльності – виникають у кінцевому результаті саме в контексті цілісного образу світу, що сформувався у конкретної людини на даний момент часу, тобто вони виникають як “актуалізована частина” цілісного образу світу.

Отже, Є.А. Клімов розуміє професіоналізм як “визначену частину організації свідомості, психіки людини, що включає різні структурні блоки механізмів регуляції поведінки і діяльності” [2, 75]. Як бачимо, автор таким чином у визначенні професіоналізму виходить із діяльнісного принципу.

А.К. Маркова у якості базового поняття професіоналізму використовує поняття компетентності і трактує його через відмінності нормативного й реального, конкретного прояву професіоналізму особистості людини.

“Нормативні вимоги професії до особистості” – це сукупність, набір особистісних характеристик людини, необхідних для успішного виконання праці. Коли увага акцентується на тому, що даній людині є притаманним професіоналізм, йдеться про те, що людина володіє цим необхідним набором психічних якостей, і професіоналізм стає внутрішньою характеристикою особистості людини. Таке розуміння означає “реальний” професіоналізм конкретної людини. В обох випадках професіоналізм вимагає виконання праці на високому рівні якості.

На думку автора, компетентність є близькою до реального професіоналізму і є індивідуальною характеристикою міри відповідності вимогам професії. Низка дослідників визначають поняття компетентності як поєднання психологічних якостей, як психологічний стан, що дозволяє діяти самостійно і відповідально, як володіння здатністю й умінням виконувати визначені трудові функції. Отже, робити висновки про наявність компетентності варто за характером результату праці людини. Дійсно, оцінка чи зміна кінцевого результату – це єдиний науковий спосіб розуміння компетентності.

Продуктивним є розгляд А.К. Марковою різних видів компетентності:

- спеціальна – володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;

- соціальна – володіння спільною (груповою, кооперативною) діяльністю, співробітництвом, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці;
- особистісна – володіння прийомами особистісного самовираження і саморозвитку, засоби протистояння професійним деформаціям особистості;
- індивідуальна компетентність – володіння прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного росту, здатність до індивідуального самозбереження, невідповідність професійному старінню, уміння раціонально, без перешкоди часу і сил, організувати свою працю.

Перераховані види компетентності означають зрілість людини в професійній діяльності, в професійному спілкуванні, в становленні особистості професіонала, її індивідуальність. Сходження до індивідуальної компетентності, на думку автора, задає цілісність професіонала і детермінується професійним саморозвитком [3].

А.К. Маркова зазначає, що індивідуальна компетентність обумовлюється мотивацією досягнення, ресурсом успіху, прагненням до якості своєї роботи, здатністю до самомотивації, впевненістю в собі, оптимізмом [3, С. 58].

Істинний професіоналізм, як вищий рівень, визначається автором через співвіднесення творчості і майстерності у гармонійній взаємодії з професією. Майстерність виступає засобом самореалізації творчих задумів людини у своїй справі.

Таке визначення професіоналізму узгоджується з позицією К.К. Платонова, який називає майстерність властивістю особистості, що набувається з досвідом, як вищий рівень професійних умінь у певній області, досягнутий на основі гнучких навичок і творчого підходу [4].

В акмеологічних дослідженнях акцент зміщується на співвідношення особистісного і діяльнісного принципів у контексті саморозвитку спеціаліста. При цьому йдуть пошуки у виявленні головних детермінант прогресивного розвитку, досліджуються основні його умови і фактори, а також те, що перешкоджає такому розвитку та основні інваріанти професіоналізму (Є.М. Богданов, В.Т. Зазикін). Акмеологічний

аналіз (О.О. Бодальов, А.А. Деркач, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова) розкриває усвідомлений внутрішньоособистісний рух суб'єкта до професійного еталона (акме), який дозволяє йому на основі самопізнання, саморозвитку, самореалізації визначити свою “точку опори” – джерело, рушійну силу розвитку [5; 6; 7]. Образ акме – сукупність найвищих якісних показників професіонала. Відповідно, поняття майстерності, професіоналізму ґрунтуються на пріоритетному началі особистості людини.

Низка дослідників (А.А. Деркач, В.Г. Зазикін, О.П. Чернишов та ін.) підкреслюють, що категорія майстерності є важливою, але все ж таки складовою частиною категорії професіоналізму. Отже, майстерність не тотожна професіоналізму. Вони виходять із того, що для досягнення професійної майстерності необхідно володіти певним “особистісним потенціалом” або “стартовими особистісними можливостями” – загальними і спеціальними здібностями, базовими знаннями, мотивацією досягнень, спрямованістю на саморозвиток, адекватною самооцінкою. Сам процес особистісно-професійного розвитку розглядається як “процес формування особистості і її професіоналізму, який здійснюється у саморозвитку, професійній діяльності і професійній взаємодії” [7, с. 88].

Єдність особистості і діяльності (у їх тотожності й відмінностях) є методологічним принципом психології, що ввійшов у акмеологію.

На думку О.О. Бодальова, прогрес особистісного розвитку означає:

- зміну мотиваційної сфери особистості, в якій все з більшою силою знаходять своє відображення загальнолюдські цінності;
- збільшення на рівні інтелекту уміння планувати, а тоді здійснювати на практиці саме ті дії і здійснювати ті вчинки, які їй відповідають духу названих цінностей;
- більша здатність до самообілізації на подолання труднощів об'єктивного характеру, що заважають проявляти самостійність і здійснювати відповідні дії;
- більш об'єктивне оцінювання своїх сильних і слабких сторін й міри готовності до нових, більш складних дій, відповідальних вчинків [4].

Водночас з тим О.О. Бодальов наголошує, що в акмеологічних дослідженнях необхідно вивчати два рівноцінних об'єкта – людину і діяльність. Звідси акмеологи розрізняють професіоналізм діяльності і професіоналізм особистості.

Професіоналізм діяльності – якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок й умінь, в тому числі заснованих на творчих рішеннях, володіння сучасними алгоритмами та способами розв'язання професійних задач, що дозволяє здійснювати відповідальність з високою і стабільною продуктивністю.

Професіоналізм особистості – якісна характеристика суб'єкта праці, що відображає високий рівень розвитку професійно важливих і особистісно ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіоналізму, високий рівень креативності, адекватний рівень домагань; мотиваційну сферу й ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток [8, С. 135].

Пропозиція розглядати професіоналізм у діалектичній єдності професіоналізму особистості і діяльності є конкретною реалізацією принципу єдності й діяльності у його співвідношенні з дослідженням “загального в окремому”. Він реалізується у пошуку загального, особливого і одиничного. В акмеологічних дослідженнях цей принцип виявляється у вивченні загальних закономірностей формування професіоналізму, в закономірностях, характерних для конкретної діяльності, і вивчення індивідуальних особливостей руху до професійної майстерності.

Цей принцип був реалізований у визначенні загальних акмеологічних інваріантів професіоналізму [10].

Акмеологи виділяють інваріанти професіоналізму, що забезпечують високу стабільну ефективність діяльності, у тому числі:

- розвиток антиципації, що проявляється в умінні точно, детально і надійно прогнозувати, передбачати розвиток ситуацій, що виникають у процесі виконання діяльності;
- високий рівень управління високою працездатністю, стресостійкістю, своїм станом, постійною готовністю до екстрених дій, здатності мобілізувати свої ресурси в необхідний момент;
- уміння приймати рішення, сміливість у прийнятті рішень; їх своєчасність і точність, нестандартність й ефективність;

- креативність, що проявляється не лише у високому творчому потенціалі, але й у спеціальних уміннях творчо вирішувати професійні задачі;
- висока і адекватна мотивація досягнень.

Основою для такого висновку слугував факторний аналіз ефективності діяльності професіоналів. Виявилось, що саме ці характеристики мають найбільшу вагу в сукупності факторів забезпечення високої результативності діяльності.

Інтеграція особистісного і діяльнісного начал у феномені професіоналізму виявляється у визначенні професіонала (А.А. Деркач, В.Г. Зазикін) [9].

Професіонал – це суб’єкт професійної діяльності, який володіє високими показниками професіоналізму особистості і діяльності, має високий професійний та соціальний статус, динамічну систему особистісно-діяльнісної нормативної регуляції, постійно спрямований на саморозвиток і самовдосконалення, на особистісні й професійні досягнення, які мають соціально-позитивне значення.

Як людина стає професіоналом, і який шлях вона проходить у становленні професіоналізму?

У періодизації Є.А.Клімова виділені наступні етапи процесу професійного становлення:

1. Вибір професії, стадія “оптації” характеризується підготовкою до життя, до праці, підготовкою свідомого і відповідального планування та вибору професійного шляху.
2. Стадія адепта – це професійна підготовка.
3. Стадія адаптанта – це входження в професію після завершення професійного навчання; тривалість стадії від декількох місяців до 2-3 років.
4. Стадія інтернала – це входження у професію в якості повноцінного колеги.
5. Стадія майстерності – коли працівник помітно виділяється із загального фону (має свій стиль тощо).
6. Стадія авторитету означає, що працівник став кращим серед майстрів.
7. Стадія наставника – вищий рівень роботи будь якого спеціаліста.

А.К. Маркова, аналізуючи етапи освоєння професії, виділяє наступні рівні професіоналізму:

- допрофесіоналізм – людина вже працює, але немає повного набору якостей справжнього професіонала;
- професіоналізм – людина-професіонал, тобто стабільно працює і виконує з високою якістю все те, що від неї вимагають;
- суперпрофесіоналізм – творчість, особистісний розвиток, те, що називається “акме” – вершина професійних досягнень;
- псевдопрофесіоналізм – зовні досить активна діяльність, але при цьому людина допускає багато “браку” в роботі або ж сама деградує як особистість;
- післяпрофесіоналізм – людина може бути професіоналом у минулому, “екс-професіоналом”, а також може стати порадником для інших спеціалістів.

А.К. Маркова вважає, що рівня професіоналізму може досягти практично кожна людина, але в залежності від специфіки професії, рівня професіоналізму самі професійні позиції істотно відрізняються. Специфіка професіоналізму практичного психолога полягає в тому, що вона реалізується у поєднанні науки і практики, й тим самим є майстерністю науково-практичного діяча, який мислить теоретично та діє практично. Водночас формально будь-який спеціаліст так чи інакше проходить етапи адаптації та інтерналізації у професії, а процес досягнення людиною вершин майстерності не є еволюційним лінійним процесом.

Багато дослідників відмічають і практика підтверджує той факт, що індивідуальний рух спеціаліста до майстерності характеризується нерівномірністю різних етапів і ступенів. Цей процес обумовлюється індивідуальністю самої людини та її особливостями у побудові суб’єктивної професійної практики.

Питання про індивідуальний розвиток і формування професіоналізму практичного психолога зводиться до методологічного та теоретичного розгляду особливостей формування феномена майстерності у процесі професійно-освітньої підготовки практичного психолога як спеціаліста. Для цього варто проаналізувати наявні теоретичні і емпіричні дослідження феномена практичного психолога та методологічні основи формування індивідуального професіоналізму практичного психолога в освітній підготовці.

Наявна система підготовки практичного психолога зорієнтована, в основному, на оволодіння ним певною системою

теоретичних знань, спеціальних умінь і технік. Проте успіх професійної діяльності психолога залежить у великій мірі від його особистісних характеристик: системи цінностей, психологічної культури, самосвідомості, соціально-перцептивного інтелекту тощо. Тому поряд із світоглядною та професійною підготовкою майбутніх фахівців особливого значення набуває особистісна підготовка психолога-практика, метою якої є формування професійно значущих якостей особистості, її гуманістичної спрямованості, психологічної культури, здатності до професійної ідентифікації [11, С. 242-248].

Найбільш дослідженим аспектом психології професійного становлення практичного психолога є визначення структури професійно важливих якостей. Так, Є.С. Романова до професійно важливих якостей практичних психологів відносить такі якості, як: 1) атенційні; 2) перцептивні; 3) мнемічні; 4) моторні; 5) сенсорні; 6) імажинативні; 7) мислительні; 8) емоційні; 9) вольові; 10) мовленнєві [13]. Описовий характер виділених професійно важливих якостей не розкриває, як вони структуруються у процесі індивідуального розвитку і формування професіоналізму практичного психолога.

Виходячи із різних обґрунтувань, дослідники виділяють різні спеціальні здібності. За результатами дослідження Р.Б. Кеттела, психологів характеризують високі інтелектуальні здібності, емоційна стійкість, наполегливість, незалежність, упевненість в собі, комунікабельність, висока протидія втомі при роботі з людьми, високий рівень сенситивності.

На думку П.П. Горностай, бажано, щоб практичний психолог мав такі якості:

1. Доброзичливість і низька агресивність. Вони необхідні не лише для встановлення довірливого спілкування, а й зменшення ризику зашкодити клієнту. Для шкільного психолога бажано, щоб доброзичливість поєднувалася з любов'ю до дітей.

2. Спрямованість на проблему, тобто на допомогу клієнту (мотивація психологічної допомоги в поєднанні з певною мірою альтруїзму). Якщо людина прийшла в психологію для розв'язання власних психологічних проблем (егоцентрична мотивація), то вона, здебільшого, не тільки не зможе зрозуміти та розділити проблеми клієнта, а переноситиме на нього власні.

3. Емпатія. Ця якість полягає, з одного боку, в спрямованості на інтереси клієнта при відсутності домінування (мотивації влади), в умінні слухати, а з іншого – в умінні побачити проблеми клієнта його очима, краще відчуті і зрозуміті їх, а також в безоціночному прийнятті клієнта таким, який він є.

4. Гнучкість мислення необхідна психологу-практику, щоб не замикатися на помилкових версіях та висновках, а вміти щоразу перебудувати як модель психологічної картини клієнта, так і стратегію її формування, коли цього вимагатимуть об'єктивні дані. Висока ригідність, навпаки, може сприяти закріпленню помилок діагнозу та нав'язуванню клієнту неправильного бачення ситуації.

5. Творча інтуїція. Далеко не в усіх випадках психологу вдається зробити висновки на основі логічного аналізу даних. Часто йому доводиться діяти в ситуаціях, коли одних даних явно не вистачає, інших, навпаки, надто багато (так що неможливо їх відрефлексувати), або вони дуже суперечливі. Де безсилий логічний аналіз, там може допомогти інтуїтивний пошук, який у поєднанні з досвідом і знаннями перетворюється в сильний інструмент психологічного дослідження [12].

Отже, практична психологія є особливим специфічним видом суспільної практики перетворення психіки людини, індивідуального самобутнього розвитку практичного психолога. Професіоналізм практичного психолога формується у практичній діяльності та обов'язково характеризується високою продуктивністю або ефективністю роботи, яка виявляється на кожному з її основних етапів, а також у всіх структурних і функціональних її компонентах.

Список використаних джерел

1. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С.О. Сисоєва, А.М. Алексюк, П.В. Воловик, О.Г. Кульчицька, Л.Є. Сігаєва, Я.Д. Цехмістер та ін.; За ред. С.О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
2. Климмов Е.А. Психология профессионализма: избранные психологические труды. – М., Воронеж, 1996. – 315 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М., 1986. – 320 с.

4. Платонов К.К. Вопросы психологии труда. – М.: Медицина, 1970. – 320 с.
5. Бодалев А.А. О феномене акме и некоторых закономерностях его формирования и развития // Мир психологии. – М., 1995. – № 3. С. 48-64.
6. Деркач А.А., Кузьмина Н.В. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма. – М.: Луч, 1993. – 32 с.
7. Деркач А.А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований. – М.: РАМС, 2000. – 223 с.
8. Деркач А.А., Дьячков В.М. Психологические условия и факторы оптимизации личностно-профессионального развития государственных служащих регионального управления. – М.: МААН, 1976. – 250 с.
9. Богданов Е.Н., Зазыкин В.Г. Введение в акмеологию. – Калуга: КГПУ им. К.Э.Циолковского. – 2001. – 145 с.
10. Зазыкин В.Г., Чернышов А.П. Акмеологические проблемы профессионализма. – М.: НИИВО, 1993. – 130 с.
11. Основи практичної психології / Панок В., Титаренко Т., Чепелева Н. та ін.: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
12. Горноста́й П.П. Компетентність психолога: досвід чи творча обдарованість // Практична психологія і школа: Матеріали Міжнародної конференції. – К., 1993. – С. 43-49.
13. Романова Е.С. Психология профессионального становления личности: Автореф. дис. д-ра психол. наук. – М., 1992. – 32 с.

The basic aspects of professionalism of practical psychologist becoming are analysed in the article, basic qualities of practical psychologist are selected.

Key words: professionalism, competence, professional becoming.

Отримано: 1.10.2008.